

การใช้ที่ดินเมื่อสภาพแวดล้อมเปลี่ยนของอำเภอบางระกำ
จังหวัดพิษณุโลก

Land Use When Basic Infrastructure Change in Bang Rakam
District, Phitsanulok Province.

ชัฐพล สายะพันธ์¹
Chataphon Sayaphan

บทคัดย่อ

อำเภอบางระกำมีปัญหาน้ำท่วมซ้ำซากทุกปี เนื่องในฤดูฝนน้ำจากแม่น้ำยมจะเอ่อล้นท่วมเพราะไม่มีเขื่อนและอ่างเก็บน้ำขนาดใหญ่เก็บกักน้ำ ประกอบกับพื้นที่มีลักษณะราบลุ่มจึงทำให้เกิดปัญหาน้ำท่วมตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน วัตถุประสงค์ของการศึกษาเพื่อให้ทราบถึงฐานะความเป็นอยู่และการประกอบอาชีพของครัวเรือนชาวบ้านอำเภอบางระกำในปัจจุบัน และอธิบายผลของการปรับเปลี่ยนการใช้ที่ดินในการประกอบอาชีพเมื่อสภาพแวดล้อมเปลี่ยน โดยเลือกศึกษา หมู่ 3 บ้านบางแก้ว ตำบลท่านางงาม เป็นพื้นที่จำนวนครัวเรือนตัวอย่าง 69 ครัวเรือน แบ่งเป็น 3 กลุ่ม คือ กลุ่มครัวเรือนชาวบ้านที่อาศัยอยู่บริเวณริมคลองบางแก้ว กลุ่มครัวเรือนชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในหมู่บ้านนอกริมคลองบางแก้ว และกลุ่มครัวเรือนชาวบ้านที่อพยพเข้ามาอยู่ใหม่ โดยเก็บรวบรวมข้อมูลด้านเศรษฐกิจ สังคมและการเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ที่ดินทำกินด้วยวิธีการสัมภาษณ์และการสังเกตชาวบ้าน และแปลผลข้อมูลแผนที่ใช้ประโยชน์ที่ดิน ปี พ.ศ. 2553 และ ปี พ.ศ. 2545

ผลการศึกษา พบว่า ชาวบ้านส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรมเป็นหลัก และพื้นที่ประสบกับปัญหาน้ำท่วมเป็นประจำทุกปีตั้งแต่อดีตโดยในระยะเวลา

¹ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ E-mail: chataphon@gmail.com

หลังน้ำท่วมได้เพิ่มความรุนแรง ท่วมพื้นที่เป็นระยะเวลานานขึ้น โดยในอดีตน้ำจะท่วมประมาณ 2 เดือนในช่วงเดือนกันยายนถึงตุลาคม ในรอบปีชาวบ้านจะใช้ที่ดินปลูกข้าวแล้วตามด้วยข้าวโพดเลี้ยงสัตว์และถั่วเหลือง ตามลำดับ มีการจับปลาในคลองบางแก้วซึ่งมีอยู่เป็นจำนวนมากมาแปรรูปเพื่อเก็บไว้รับประทานในครัวเรือน ปัจจุบันน้ำท่วมรุนแรงยิ่งขึ้นท่วมพื้นที่เป็นเวลานานประมาณ 4 เดือนในช่วงเดือนกันยายนถึงธันวาคม ชาวบ้านได้ปรับเปลี่ยนการใช้ที่ดินโดยทำนา 2 ครั้ง และจับปลาเพื่อนำมาแปรรูปเป็นผลิตภัณฑ์ต่างๆ เพื่อนำไปขายในตัวเมือง เช่น น้ำปลา ปลาหย่าง ปลาเค็มและปลาร้า เป็นต้น ชาวบ้านมีรายได้สุทธิครัวเรือนเฉลี่ย 329,400 บาทต่อครัวเรือน เงินสดออมเฉลี่ย 198,100 บาทต่อครัวเรือน รายได้ดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าแม้พื้นที่บ้านบางแก้วน้ำจะท่วมเป็นประจำทุกปี แต่ชาวบ้านยังมีฐานะทางเศรษฐกิจที่สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ไม่อพยพออกไปนอกพื้นที่แม้สภาวะแวดล้อมจะเปลี่ยนแปลงไป

คำสำคัญ: การใช้ที่ดิน สภาพแวดล้อมเปลี่ยน อำเภอบางระกำ

Abstract

Bang Rakam District always encounters flood every year because the water in the river is overflowing in the rainy season and there is no dam or large reservoir plus the fact that it is a plain area, causing flooding problems from the past to the present. The objective of this study is to understand the life style and occupation of households in Bang Rakam District at the present moment and to explain the effects of changing utilization of land when the environment is changing by selecting a village in Moo 3, Bann Bangkaew, Tha Nang Ngarm Sub-district, as the target area of studying. The study has selected 69 households as the number of

samples, divided into 3 groups i.e. group of households who live along the Bang Kaew canal and group of households who live in the village outside Bann Bang Kaew and group of Households who newly migrate to the village, by collecting economics, social data and the changes in the utilization of land through interviews and observations and interpreted of data, map of land utilization in 2010 and 2002.

Based on the result of the study, it was found that most villagers are mainly engaged in agriculture field and the area has become more and more adversely affected by floods every year and lasts longer. In the past, the flood would last about 2 months from September to October. During the year, villagers will utilize the land to grow rice, followed by maize and soy bean respectively. Fishing is also available abundantly in Bann Bang Kaew canal and was kept for household consumption. Currently, the flood becomes more and more severe and flood the area for approximately 4 months from September to December. The villagers have to adapt the land to do farming twice a year and engage in fishing for processing them to various finished products for sales in urban area such as, fish source, grilled fish, salted fish and fermented fish paste etc., Villagers therefore had an average household net income of Baht 329,400 per household. Average cash saving was Baht 198,100 per household. Such figures indicate that although the area of Bann Bang Kaew will be flooded every year, villagers still have their economic status that can earn their living sufficiently without migrating to other area outside the district even though the environment will change.

Keywords: Land use, Environmental change, Bang Rakam District

บทนำ

อำเภอบางระกำเป็นอำเภอหนึ่งของจังหวัดพิษณุโลกที่ประสบกับปัญหาภัยน้ำท่วมเป็นประจำทุกปี ทั้งนี้ เนื่องจากสภาพภูมิประเทศมีลักษณะเป็นที่ราบลุ่มน้ำท่วมขัง มีแม่น้ำยมไหลผ่าน (สุธี พลเจริญสุข และณรงค์ ดอกเกี้ยง, 2545) โดยเมื่อถึงช่วงฤดูฝนเดือนพฤษภาคม-ตุลาคม ปริมาณน้ำในแม่น้ำยมจะเพิ่มระดับสูงมากในช่วงเดือนกันยายนและไหลบ่าล้นท่วมพื้นที่สองฝั่งเป็นประจำ ส่วนในฤดูแล้งช่วงเดือนกุมภาพันธ์-เมษายน น้ำในแม่น้ำยมจะมีน้อยจนชาวบ้านสามารถเดินข้ามแม่น้ำยมได้ ถึงแม้อำเภอบางระกำจะมีคลองที่ช่วยในการเก็บกักน้ำที่สำคัญ คือ คลองบางแก้ว คลองกรูกกรัก คลองตะมอ ฯลฯ แต่ก็ไม่สามารถช่วยแก้ไขปัญหาน้ำท่วมดังกล่าวได้ (นายสุรชาติ สีสุคติ, สัมภาษณ์, 20 ม.ค.56)

ในอดีตชาวบ้านในอำเภอบางระกำส่วนใหญ่จะตั้งบ้านเรือนอาศัยอยู่บริเวณริมแม่น้ำยม โดยบ้านจะมีลักษณะชั้นเดียวยกใต้ถุนบ้านสูงเพื่อรับกับปัญหาน้ำท่วมที่ท่วมเป็นประจำทุกปี (สมศักดิ์ บ่องเขาย้อย, สัมภาษณ์, 7 ก.ค. 56) ทุกบ้านจะมีเรือพายขนาดเล็กไว้ที่ใต้ถุนบ้านเพื่อใช้เดินทางไปนอกบ้านในช่วงเวลาน้ำท่วม ในด้านการประกอบอาชีพของชาวบ้านส่วนใหญ่มีอาชีพทำนา ผลผลิตข้าวจะเก็บไว้บริโภคในครัวเรือน หากเหลือจึงจะนำไปขาย โดยจะเริ่มทำนาในช่วงเดือนพฤษภาคม-กันยายน จากนั้นจะปลูกพืชหลังนาคือข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ในช่วงเดือนตุลาคม-มกราคม แล้วปลูกถั่วเหลืองในช่วงเดือนกุมภาพันธ์-มีนาคม นอกจากนี้ชาวบ้านยังมีอาชีพเสริมคือจับปลาในคลองธรรมชาติโดยเฉพาะคลองบางแก้วซึ่งแยกมาจากแม่น้ำยม เป็นคลองที่มีปลาเป็นจำนวนมาก การจับปลาของชาวบ้านก็ใช้เครื่องมือจับปลาพื้นบ้านคืออวนและแห ในช่วงน้ำท่วมชาวบ้านสามารถจับปลาได้เป็นจำนวนมาก (นายสาตี เล็กเคลือบ, สัมภาษณ์, 18 ส.ค.56) ปลาที่จับได้ก็จะนำไปขายในตลาดจังหวัดพิษณุโลกเพราะได้ราคาดีเนื่องจากเป็นปลาแม่น้ำ นอกจากนี้ยังได้นำปลามาแปรรูปเป็นผลิตภัณฑ์ต่างๆ เช่น น้ำปลา ปลาหย่าง ปลาเค็ม และปลาร้า เป็นต้น เก็บไว้บริโภคในครัวเรือนอีกด้วย

ตั้งแต่ในปี 2533 ภาครัฐโดยกรมชลประทานได้มีการก่อสร้างฝายกั้นลำน้ำคลองบางแก้วช่วงเชื่อมต่อกับแม่น้ำยม เพื่อทำหน้าที่ทดน้ำไว้ให้กับชาวบ้านใช้ทำการเกษตรในช่วงฤดูแล้ง การก่อสร้างฝายดังกล่าวได้ส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศที่อยู่อาศัยของปลาเปลี่ยนแปลงไป ส่งผลให้การขยายพันธุ์ปลาตามธรรมชาติเสียหายปลามีจำนวนลดลง ชาวบ้านส่วนหนึ่งได้เลิกอาชีพนี้ไปประกอบอาชีพอื่นแทน (นายเมฆ แพโต, สัมภาษณ์, 17 มี.ค.57) อย่างไรก็ตามแม้ปลาในคลองธรรมชาติจะลดลงแต่ชาวบ้านก็ยังผูกพันกับอาชีพนี้ โดยเฉพาะชาวบ้านที่อยู่อาศัยอยู่บริเวณริมแม่น้ำยมและริมคลองบางแก้ว ยังคงมีการจับปลา โดยได้ปรับเปลี่ยนรูปแบบการขายปลาจากการขายปลาสดมาเป็นการนำปลามาแปรรูปเป็นผลิตภัณฑ์ต่างๆ เพื่อขายเพิ่มขึ้น ดังนั้น จึงมีความสนใจที่จะศึกษาวิจัยเรื่องการใช้ที่ดินเมื่อสภาพแวดล้อมเปลี่ยนแปลงของอำเภอบางระกำ จังหวัดพิษณุโลก ว่าชาวบ้านมีการปรับตัวในการใช้ที่ดินประกอบอาชีพเปลี่ยนแปลงไปอย่างไรเมื่อสภาพแวดล้อมเปลี่ยนแปลง

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ กำหนดจำนวนครัวเรือนตัวอย่าง 69 ครัวเรือน แบ่งเป็น 3 กลุ่ม คือ กลุ่มครัวเรือนชาวบ้านที่อาศัยอยู่บริเวณริมคลองบางแก้ว กลุ่มครัวเรือนชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในหมู่บ้านนอกริมคลองบางแก้ว และกลุ่มครัวเรือนชาวบ้านที่อพยพเข้ามาอยู่ใหม่ โดยเก็บรวบรวมข้อมูลด้านเศรษฐกิจ สังคมและการเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ที่ดิน ทำกินด้วยวิธีการสัมภาษณ์และการสังเกตชาวบ้าน และแปลผลข้อมูลแผนที่ใช้ประโยชน์ที่ดินปี พ.ศ. 2553 และ ปี พ.ศ. 2545 นำมาวิเคราะห์เชิงปริมาณ และคุณภาพ โดยเชิงปริมาณจะวิเคราะห์รายได้รายจ่ายในฟาร์มและนอกฟาร์ม รายได้สุทธิต่อครัวเรือน และเงินออม เป็นต้น ส่วนการวิเคราะห์เชิงคุณภาพจะวิเคราะห์ผลจากการสัมภาษณ์ร่วมกับการสังเกตในประเด็นต่างๆ นำผลมาวิเคราะห์เนื้อหาตีความจากภาพถ่ายต่างๆ โดยใช้แนวคิดทฤษฎีประกอบด้วยแนวคิดทฤษฎีภาวะทันสมัย แนวคิดชุมชน แนวคิดเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลง เป็นต้น

ผลการศึกษา

สภาพเศรษฐกิจ สภาพสังคมและสภาพแวดล้อมในพื้นที่ศึกษา

ในอดีตเมื่อปี 2550 ชาวบ้านบางระกำอาศัยอยู่ในคลองบางแก้วโดยสร้างแพจากไม้ไผ่ที่มีอยู่มากบริเวณริมคลองธรรมชาติ มีอาชีพหลักคือทำนา เมื่อเก็บเกี่ยวข้าวแล้วชาวบ้านจะปลูกพืชหลังนา และมีการจับปลาในคลองธรรมชาติตลอดทั้งปี ต่อมาเมื่อปี 2520 กรมชลประทานได้เข้ามาทำการก่อสร้างคันไทรในพื้นที่ ทำให้สภาพแวดล้อมในชุมชนได้เริ่มเปลี่ยนแปลงไป โดยไม้ไผ่ที่มีอยู่เป็นจำนวนมากโดนตัดทิ้งเพื่อขุดลอกคลองและก่อสร้างถนนเรียบคลอง ส่งผลให้ในช่วงเดือนกันยายน้ำในคลองธรรมชาติจะเริ่มสูงขึ้นและท่วมหมู่บ้านบางแก้วด้านทิศตะวันตก โดยน้ำจะท่วมตั้งแต่เดือนกันยายน-ตุลาคม ระดับน้ำที่ท่วมจะมีความสูงประมาณ 1-1.5 เมตร ภายหลังจากการสร้างคันไทรส่งผลให้ชาวบ้านเริ่มอพยพมาสร้างบ้านเรือนเพื่อพักอาศัยอยู่บริเวณริมคลอง เนื่องจากไม้ไผ่ที่เคยมีอยู่เป็นจำนวนมากถูกตัดไป ทำให้แพที่อยู่อาศัยไม่สามารถสร้างใหม่และซ่อมแซมได้ ชาวบ้านจึงได้ทยอยอพยพขึ้นมาสร้างบ้านอยู่บริเวณริมคลอง โดยบ้านที่สร้างมีลักษณะบ้านชั้นเดียวยกใต้ถุนสูงเพื่อให้น้ำไหลผ่าน ในช่วงน้ำท่วมนี้ชาวบ้านจะจับปลาได้ปริมาณมากกว่าช่วงเวลาปกติ โดยนำปลามาบริโภคในครัวเรือนและขายปลาทั้งปลาสดและแปรรูปปลาเป็นผลิตภัณฑ์ต่างๆ โดยปลาที่ชาวบ้านจับได้ในคลองบางแก้ว เช่น ปลาช่อน ปลาสวาย ปลากระดี ปลาหมอ ปลาตะเพียน และปลาสวาย เป็นต้น ปลาที่นำมาใช้แปรรูป เช่น ปลาสวายนำมาแปรรูปเป็นน้ำปลา ปลาสวายและปลาหลดนำมาแปรรูปเป็นปลาอย่าง ปลาช่อนนำมาแปรรูปเป็นปลาแดดเดียว ปลาหมอ ปลากระดี และปลาสวายนำมาแปรรูปเป็นปลาร้า ปลาช่อนและปลาสวายนำมาแปรรูปเป็นปลาแห้ง และปลาตะเพียนนำมาแปรรูปเป็นปลาส้ม นอกจากนี้ ช่วงน้ำท่วมชาวบ้านบางส่วนได้อพยพครอบครัวไปทำงานรับจ้างทั่วไปในตัวเมืองพิษณุโลก พอน้ำลดเข้าสู่ภาวะปกติก็จะย้ายกลับมาเพื่อมาทำนาต่อ

ในรอบปีชาวบ้านจะทำนาในช่วงเดือนพฤษภาคม-กันยายน ต่อจากนั้นจะปลูกพืชหลังนาคือข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ในช่วงเดือนตุลาคม-มกราคม แล้วปลูกถั่วเหลืองในช่วงเดือนกุมภาพันธ์-มีนาคม จากนั้นจะพักดินไว้เพื่อรอทำนาในช่วงเดือนพฤษภาคมต่อไป โดยในรอบปีชาวบ้านจะจับปลาในคลองธรรมชาติที่อยู่จำนวนมากตลอดทั้งปี โดยคลองบางแก้วซึ่งไหลเป็นคลองธรรมชาติที่ชาวบ้านนิยมมาจับปลามากที่สุดเนื่องจากมีปลาอยู่เป็นจำนวนมากและมีปลากหลายประเภทมากกว่าคลองอื่นๆ การจับปลาของชาวบ้านในอดีตใช้วิธีจับแบบพื้นบ้านโดยใช้จวนและแหก็สามารถจับปลาได้ในแต่ละวันเป็นจำนวนมาก โดยในช่วงน้ำท่วมปลาที่ชาวบ้านจับได้จะมากกว่าเวลาปกติ เนื่องจากปลาจะมากับน้ำท่วมส่วนหนึ่ง (ตารางที่ 1) ในช่วงเวลาตั้งแต่ปี 2500-2545 มีเหตุการณ์น้ำท่วมครั้งใหญ่เมื่อเดือนสิงหาคม ปี 2538 เนื่องจากมีพายุโซนร้อนและร่องความกดอากาศต่ำพัดผ่านภาคเหนือตอนบน ทำให้เกิดฝนตกหนักบริเวณตอนบนของกลุ่มน้ำยม ส่งผลให้ระดับน้ำในแม่น้ำยมเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วและเอ่อล้นเข้าท่วมพื้นที่ชุมชน ที่อยู่อาศัย สถานที่ราชการและพื้นที่เกษตรกรรมตามแนวลุ่มน้ำยม

ตารางที่ 1 การใช้ประโยชน์ที่ดิน ช่วงเวลาจับปลาและช่วงเวลาน้ำท่วม ปี 2500-2545

กิจกรรม	เดือน											
	มค.	กพ.	มีค.	เมย	พค.	มิย.	กค.	สค.	กย.	ตค.	พย.	ธค.
การทำนา												
การปลูกข้าวโพดเลี้ยงสัตว์	→					←	←	←	←	←	←	←
การปลูกถั่วเหลือง			↔									
ช่วงเวลาจับปลา	←	←	←	←	←	←	←	←	←	←	←	←
ช่วงเวลาน้ำท่วม									↔	↔		

ที่มา: จากการสัมภาษณ์

ตั้งแต่ปี 2550 ชาวบ้านได้ปรับเปลี่ยนการใช้ที่ดิน เนื่องจากน้ำท่วมเพิ่มความรุนแรงและมีระยะเวลาเพิ่มขึ้น จากเดิมในอดีตน้ำท่วมเพียงปีละ 2 เดือนในช่วงเดือนกันยายน-ตุลาคม เป็นน้ำท่วมเป็นระยะเวลาขึ้นปีละ 4 เดือนในช่วงเดือนกันยายน-ธันวาคม เนื่องจากพื้นที่ป่าไม้ต้นน้ำลุ่มน้ำยมลดลง เนื่องจากมีชาวบ้านเข้าไปอยู่อาศัย โดยชาวบ้านบางระกำได้ปรับเปลี่ยนการใช้ที่ดินของตนเองจากเดิมทำนาเพียงปีละ 1 ครั้งในช่วงเดือนพฤษภาคม-กันยายน เป็นทำนาปีละ 2 ครั้ง เนื่องจากรัฐบาลได้เริ่มโครงการรับจำนำข้าวเปลือกจากเกษตรกรตั้งแต่ปี 2549 โดยกำหนดราคารับจำนำข้าวเปลือกจากเกษตรกรสูงกว่าในท้องตลาดมากทำให้เกษตรกรเพิ่มการปลูกข้าวเพื่อขายให้กับโครงการรับจำนำข้าวของรัฐบาล โดยชาวบ้านจะปลูกข้าวครั้งที่ 1 ช่วงเดือนมกราคม – เมษายน และครั้งที่ 2 ช่วงเดือนพฤษภาคม-สิงหาคม (ตารางที่ 2) พันธุ์ข้าวที่ปลูกมีอยู่ 4 พันธุ์ คือ พันธุ์พิษณุโลก 2 อายุข้าว 120 วัน พันธุ์ชัยนาท 1 อายุข้าว 120 วัน พันธุ์สุพรรณบุรี 2 อายุข้าว 115 วัน และพันธุ์กข 31 อายุข้าว 115 วัน ผลผลิตข้าวที่เก็บเกี่ยวทั้งหมดจะขายให้กับโครงการรับจำนำของรัฐบาล โดยชาวบ้านจะขนข้าวเปลือกไปขายที่โรงสีที่เข้าร่วมโครงการรับจำนำข้าวเปลือกกับรัฐบาล ส่วนข้าวเปลือกที่ชาวบ้านเก็บไว้บริโภคเองชาวบ้านจะไม่นำไปสีทั้งหมดโดยจะนำไปสีครั้งละไม่มากเพียงให้พอกินในครัวเรือนระยะสั้นเมื่อหมดแล้วจึงนำไปสีใหม่ ในการนำข้าวเปลือกไปสีแต่ละครั้งโรงสีจะคิดค่าบริการ โดยโรงสีจะขอเก็บรำข้าวกับปลายข้าวไว้เป็นค่าบริการในการสีข้าวแทน เมื่อรัฐบาลดำเนินโครงการรับจำนำข้าวเปลือกจากเกษตรกร มีชาวบ้านส่วนหนึ่งที่ยอมเสี่ยงที่จะปลูกข้าวรอบที่ 2 ช่วงเดือนพฤษภาคม-สิงหาคม ซึ่งช่วงเดือนสิงหาคมเดือนที่จะเก็บเกี่ยวข้าว น้ำจากแม่น้ำยมจะสูงขึ้นท่วมพื้นที่นาแล้ว โดยน้ำจะท่วมช่วงเดือนกันยายน-ธันวาคม บางปีน้ำจากแม่น้ำยมมาท่วมเร็วช่วงต้นเดือนสิงหาคมชาวบ้านก็จะเร่งเกี่ยวข้าวให้ทันกับน้ำท่วม ก่อให้เกิดปัญหาข้าวไม่ได้คุณภาพเพราะข้าวยังไม่ถึงอายุการเก็บเกี่ยว ส่งผลให้เกษตรกรขายข้าวให้กับโรงสีไม่ได้รับราคารับจำนำที่รัฐบาลกำหนดไว้ ชาวบ้านบางรายที่เก็บเกี่ยวข้าวไม่ทันน้ำมาท่วมแล้วก็ส่งผลให้ข้าวเปลือกมีความชื้นสูงขายให้กับโรงสีก็จะโดนหักค่าความชื้นมากไม่ได้ราคาดีตามราคาโครงการรับจำนำ มีเกษตรกร

บางรายปรับเปลี่ยนมาปลูกข้าวอายุสั้น เพื่อจะเก็บเกี่ยวข้าวได้ทันก่อนน้ำจะมาท่วม ข้าวที่เกษตรกรเก็บเกี่ยวขายได้ในราคาที่ไม่สูงเพราะต้องขายตรงให้กับโรงสี โครงการรับจำนำข้าวกำหนดในเดือนมิถุนายนไม่รับจำนำข้าวเปลือกที่มีอายุการปลูกถึงเก็บเกี่ยวต่ำกว่า 100 วัน ดังนั้น จะพบว่าในพื้นที่บ้านบางแก้ว โครงการรับจำนำข้าวเปลือกของรัฐบาลได้ส่งผลให้ชาวบ้านทำนาเพิ่มขึ้นอีกปีละ 1 ครั้ง เป็นทำนาปีละ 2 ครั้ง เพื่อขายข้าวให้กับโครงการรับจำนำของรัฐบาล

ตารางที่ 2 การใช้ประโยชน์ที่ดิน ช่วงเวลาจับปลาและช่วงเวลาน้ำท่วม ปี 2556

กิจกรรม	เดือน											
	มค.	กพ.	มีค.	เมย	พค.	มิย.	กค.	สค.	กย.	ตค.	พย.	ธค.
การทำนาครั้งที่ 1	←————→											
การทำนาครั้งที่ 2					←————→							
ช่วงเวลาจับปลา	←————→								←————→			
ช่วงเวลาน้ำท่วม									←————→			

ที่มา : จากการสัมภาษณ์

หมายเหตุ : * ช่วงเวลาจับปลาได้มาก

จากการสัมภาษณ์ชาวบ้านในพื้นที่บ้านบางแก้ว 3 กลุ่ม คือ กลุ่มครัวเรือนอาศัยอยู่ริมคลอง กลุ่มครัวเรือนอาศัยอยู่ในหมู่บ้าน และกลุ่มครัวเรือนอพยพเข้ามาอยู่อาศัยใหม่ พบว่า

1) กลุ่มครัวเรือนอาศัยอยู่ริมคลองบางแก้ว ชาวบ้านกว่าร้อยละ 80 อาศัยอยู่ในพื้นที่มาตั้งแต่เกิด มีสมาชิกในครัวเรือนระหว่าง 4-6 คน การศึกษาส่วนใหญ่จบในระดับมัธยม ประกอบอาชีพการจับปลาและทำนาชาวบ้านจะจับปลาในคลองบางแก้วได้ตลอดปี การทำนาจะทำปีละ 2 ครั้ง นับตั้งแต่ปี 2550 ที่โครงการรับจำนำข้าวเปลือกของรัฐบาลดำเนินการโดยจะเริ่มทำครั้งที่ 1 ช่วงเดือนมกราคม-เมษายน และครั้งที่ 2 ช่วงเดือนพฤษภาคม-สิงหาคม ส่วนการเลี้ยงสัตว์ไม่มีการเลี้ยงเนื่องจากเมื่อเวลาน้ำท่วมสัตว์จะจมน้ำตาย

2) กลุ่มครัวเรือนที่อาศัยอยู่ในหมู่บ้านมาตั้งแต่เกิดไม่ได้อาศัยอยู่บริเวณริมคลองบางแก้ว พบว่า ชาวบ้านทั้งหมดได้อพยพมาจากริมคลองบางแก้ว ซึ่งเป็นที่อยู่อาศัยมาตั้งแต่ในอดีต โดยอพยพเข้ามาอยู่ในหมู่บ้านเนื่องจากมาแต่งงานกับคนในหมู่บ้านและส่วนหนึ่งมาประกอบอาชีพทำนาเป็นหลัก โดยกลุ่มนี้จะมีสมาชิกในครัวเรือนระหว่าง 4-6 คน การศึกษาส่วนใหญ่จบในระดับมัธยม ประกอบอาชีพการจับปลาและทำนา โดยจะเน้นการทำนามากกว่าการจับปลา มีการเลี้ยงไก่พื้นเมืองบ้างเล็กน้อย โดยทั้งสองกลุ่มสมาชิกที่แยกครอบครัวออกไปส่วนใหญ่แยกออกไปแต่งงาน

3) กลุ่มชาวบ้านที่อพยพเข้ามาอยู่ใหม่ มีสาเหตุจากมาจากคือแต่งงานกับคนในหมู่บ้าน มาเลี้ยงดูบิดามารดาที่ชราภาพ และมาประกอบอาชีพทำนา มีสมาชิกในครัวเรือนอยู่ระหว่าง 2-4 คน การศึกษาส่วนใหญ่จบในระดับมัธยม การประกอบอาชีพส่วนใหญ่ทำนาเป็นหลัก ไม่ประกอบอาชีพการจับปลาแต่จะจับปลาเพื่อนำมาบริโภคในครัวเรือน มีการเลี้ยงไก่พื้นเมืองบ้างเล็กน้อยไว้บริโภค ถือครองพื้นที่ดินอยู่ระหว่าง 10-40 ไร่ ส่วนใหญ่เป็นพื้นที่เช่า

ตารางที่ 3 เศรษฐกิจครัวเรือนตัวอย่าง ปี 2556

รายการ		มูลค่าเฉลี่ย (บาท/ ครัวเรือน)	ร้อยละ
● รายได้ในฟาร์ม	1. ข้าว	275,000	86.48
	2. ปลา	43,000	13.52
	รวม	318,000	100.00
	● รายจ่ายในฟาร์ม		
● รายจ่ายในฟาร์ม	1. ค่าปุ๋ย	27,000	30.13
	2. ค่าสารเคมีเกษตร	4,700	5.25
	3. ค่าพันธุ์ (ข้าว)	7,400	8.26
	4. ค่าจ้าง (คน/เครื่องจักร)	15,600	17.41
	5. ค่าน้ำมันเชื้อเพลิง	7,700	8.59
	6. ค่าอุปกรณ์เกษตร	3,800	4.24
	7. ค่าซ่อมแซมอุปกรณ์/ ปรับปรุงฟาร์ม	1,400	1.56
	8. ค่าเช่าที่ดิน	22,000	24.55
รวม	89,600	100.00	
● รายได้ในครัวเรือน	1. รับจ้างทั่วไป	18,000	17.82
	2. ค้าขาย	42,000	41.58
	3. แปรรูปปลาเป็นผลิตภัณฑ์ ต่างๆ	28,500	28.22
	4. อื่นๆ	12,500	12.38
	รวม	101,000	100.00

ตารางที่ 3 (ต่อ)

รายการ		มูลค่าเฉลี่ย (บาท/ ครัวเรือน)	ร้อยละ
● รายจ่ายใน ครัวเรือน	1. ค่าอาหาร	36,900	20.35
	2. เครื่องแต่งกายและ เครื่องนุ่งห่ม เสริมสวย สุขภัณฑ์	20,000	11.03
	3. การศึกษา ค่าเล่าเรียน หอพัก	47,000	25.92
	4. ค่ารักษาพยาบาล	2,800	1.54
	5. ค่าใช้จ่ายในการเดิน	22,000	12.13
	6. ค่าโทรศัพท์	8,200	4.52
	7. ค่าใช้จ่ายเพื่อการบันเทิง ค่า เสี่ยงโชคต่างๆ	5,100	2.81
	8. บุหรี่ เหล้า	24,000	13.24
	9. แก๊สหุงต้ม	1,200	0.66
	10. ค่าไฟฟ้า	4,700	2.59
	11. ค่าน้ำประปาในครัวเรือน	2,200	1.21
	12. ค่าบริจาคทางศาสนา การ กุศลและสังคม	7,200	3.97
	รวม	181,300	100.00
● ผลผลิตที่นำมา บริโภค	1. ข้าว	14,000	28.00
	2. ปลา	36,000	72.00
	รวม	50,000	100.00

ที่มา : จากการสัมภาษณ์จำนวนครัวเรือนตัวอย่าง 69 ครัวเรือน

ด้านเศรษฐกิจครัวเรือนชาวบ้านบางแก้ว ปี 2556 พบว่า ครัวเรือนมีรายได้ทั้งหมดเฉลี่ย 419,000 บาทต่อครัวเรือน ส่วนใหญ่เป็นรายได้ในฟาร์มเฉลี่ย 318,000 บาทต่อครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 75.89 ของรายได้ทั้งหมดในครัวเรือน รายได้ในฟาร์มส่วนใหญ่เป็นรายได้จากข้าวเฉลี่ย 275,000 บาทต่อ

ครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 86.48 ของรายได้ในฟาร์มทั้งหมด รองลงมาคือรายได้จากปลาเฉลี่ย 43,000 คิดเป็นร้อยละ 13.52 ของรายได้ในฟาร์มทั้งหมด ส่วนรายจ่ายในฟาร์มของครัวเรือนทั้งหมดเฉลี่ย 89,600 บาทต่อครัวเรือน ส่วนใหญ่เป็นค่าปุ๋ยเคมีเฉลี่ย 27,000 บาทต่อครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 30.13 ของรายจ่ายในฟาร์มทั้งหมด รองลงมาคือ ค่าเช่าที่ดิน ค่าจ้าง ค่าพันธุ์ข้าว ค่าสารเคมีเกษตร ค่าอุปกรณ์เกษตร และค่าซ่อมแซมอุปกรณ์ฯ คิดเป็นร้อยละ 24.55, 17.41, 8.56, 8.26, 5.25, 4.24 และ 1.56 ของรายจ่ายในฟาร์มทั้งหมดตามลำดับ (ตารางที่ 3)

เมื่อพิจารณารายได้อีกส่วนหนึ่งของครัวเรือน คือ รายได้ในครัวเรือนทั้งหมดเฉลี่ย 101,000 บาทต่อครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 24.11 ของรายได้ในครัวเรือนทั้งหมด ส่วนใหญ่เป็นรายได้จากค่าขายเฉลี่ย 42,000 บาทต่อครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 41.58 ของรายได้ในครัวเรือนทั้งหมด รองลงมาคือรายได้จากการแปรรูปปลาเป็นผลิตภัณฑ์ต่างๆ รายได้จากการรับจ้างทั่วไป และรายได้อื่นๆ คิดเป็นร้อยละ 28.22, 17.82 และ 12.38 ของรายได้ในครัวเรือนทั้งหมด ตามลำดับ ส่วนรายจ่ายในครัวเรือนทั้งหมดเฉลี่ย 181,300 บาทต่อครัวเรือน ส่วนใหญ่เป็นค่าการศึกษาเฉลี่ย 47,000 บาทต่อครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 25.92 ของรายจ่ายในครัวเรือนทั้งหมด รองลงมาคือ ค่าอาหาร ค่าบุหรี่ย ค่าเช่า ค่าใช้จ่ายในการเดินทาง และค่าใช้จ่ายอื่นๆ คิดเป็นร้อยละ 20.35, 13.24, 12.13 และ 28.36 ของรายจ่ายในครัวเรือนทั้งหมด ตามลำดับ ส่วนผลผลิตที่นำมาบริโภคมีมูลค่าเฉลี่ย 50,000 บาทต่อครัวเรือน ประกอบด้วยผลผลิตข้าวที่ผลิตได้เองนำมาบริโภคเฉลี่ย 14,000 บาทต่อครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 28.00 ของมูลค่าผลผลิตในฟาร์มที่นำมาบริโภคทั้งหมด และปลาที่จับเองเฉลี่ย 36,000 บาทต่อครัวเรือน คิดเป็นร้อยละ 72.00 ของมูลค่าผลผลิตในฟาร์มที่นำมาบริโภคทั้งหมด เมื่อนำค่าใช้จ่ายด้านอาหารมารวมกับผลผลิตที่นำมาบริโภคแล้วพบว่าชาวบ้านจะมีค่าอาหารเฉลี่ย 86,900 บาทต่อครัวเรือน และเมื่อเปรียบเทียบกับค่าอาหารที่ซื้อมาบริโภคในครัวเรือนกับมูลค่าผลผลิตที่นำมาบริโภคแล้วพบว่ามูลค่าผลผลิตที่นำมาบริโภคคิดเป็นร้อยละ 57.54 ของ

ค่าอาหารที่ครัวเรือนบริโภครวมทั้งหมด แสดงให้เห็นได้ว่าชาวบ้านสามารถหาอาหารพึ่งพาตนเองได้ในระดับหนึ่ง

เมื่อนำมาคำนวณตัวชี้วัดฐานะทางเศรษฐกิจครัวเรือน ปี 2556 พบว่ามีรายได้เงินสดสุทธิครัวเรือนเฉลี่ย 329,400 บาทต่อครัวเรือน รายได้สุทธิเกษตรกรเฉลี่ย 278,400 บาทต่อครัวเรือน รายได้สุทธิครัวเรือนเฉลี่ย 379,400 บาทต่อครัวเรือน เงินสดออมเฉลี่ย 198,100 บาทต่อครัวเรือน (ตารางที่ 4) ซึ่งแสดงให้เห็นว่ารายได้ส่วนใหญ่ของครัวเรือนจากการทำนาเป็นรายได้หลักของครัวเรือน หรือคิดเป็นร้อยละ 62.98 ของรายได้ในครัวเรือนทั้งหมด เป็นรายได้ที่ทำให้ชาวบ้านมีเงินออม

นอกจากนี้เมื่อพิจารณามูลค่าผลผลิตในฟาร์มที่นำมาบริโภค (ตารางที่ 5) มูลค่าเฉลี่ย 50,000 บาท เป็นมูลค่าผลผลิตปลาที่นำมาบริโภคเฉลี่ย 36,000 บาทต่อครัวเรือน หรือคิดเป็นร้อยละ 72 ของมูลค่าผลผลิตในฟาร์มที่นำมาบริโภคทั้งหมด รองลงมาผลผลิตข้าวที่นำมาบริโภคเฉลี่ย 14,000 บาทต่อครัวเรือน หรือคิดเป็นร้อยละ 28 ของมูลค่าผลผลิตในฟาร์มที่นำมาบริโภคทั้งหมด

ตารางที่ 4 ตัวชี้วัดฐานะทางเศรษฐกิจครัวเรือน ปี 2556

รายการ	บาท/ครัวเรือน/ปี
รายได้เงินสดการเกษตรสุทธิเฉลี่ย (รายได้เงินสดในการเกษตร - รายจ่ายเงินสดในการเกษตร)	228,400
รายได้เงินสดสุทธิครัวเรือนเฉลี่ย (รายได้เงินสดการเกษตรสุทธิ + รายได้เงินสดนอกการเกษตร)	329,400
รายได้สุทธิเกษตรเฉลี่ย (รายได้เงินสดการเกษตรสุทธิ + มูลค่าผลผลิตที่นำมาบริโภค)	278,400
รายได้สุทธิครัวเรือนเฉลี่ย (รายได้เงินสดการเกษตรสุทธิ + รายได้เงินสดนอกการเกษตร + มูลค่าผลผลิตที่นำมาบริโภค)	379,400
เงินสดออมเฉลี่ย (รายได้เงินสดสุทธิครัวเรือน - รายจ่ายเงินสดนอกการเกษตร)	198,100

ที่มา : จากการสัมภาษณ์

ผลผลิตปลาที่นำมาบริโภคครัวเรือนที่ตั้งบ้านเรือนอยู่อาศัยบริเวณริมคลองบางแก้วนำมาบริโภคมากที่สุดถึงร้อยละ 66.88 ของมูลค่าผลผลิตปลาที่นำมาบริโภคทั้งหมด รองลงมาคือครัวเรือนที่ตั้งบ้านเรือนอยู่นอกบริเวณริมคลองบางแก้วอยู่ในหมู่บ้านนำปลาบริโภคร้อยละ 23.24 ของมูลค่าผลผลิตปลาที่นำมาบริโภคทั้งหมด และครัวเรือนเข้ามาอยู่ในหมู่บ้านบางแก้วนำปลาบริโภคร้อยละ 23.24 ของมูลค่าผลผลิตปลาที่นำมาบริโภคทั้งหมด

ตารางที่ 5 มูลค่าการบริโภคของกลุ่มครัวเรือนตัวอย่าง ปี 2556

หน่วย: กก

	กลุ่ม 1 บริเวณริม คลองบาง แก้ว	กลุ่ม 2 นอกบริเวณ ริมคลองบาง แก้วอยู่ใน หมู่บ้าน	กลุ่ม 3 เข้ามาอยู่ ในหมู่บ้าน บางแก้ว	รวม	เฉลี่ย
จำนวนครัวเรือน ตัวอย่าง	51	14	4	69	-
มูลค่าผลผลิตที่นำมาบริโภค					
- ข้าว					
รวม	567,000	226,000	173,000	966,000	14,000
เฉลี่ยกลุ่ม	11,118	16,143	43,250		
ร้อยละ	15.77	22.89	61.34	100.00	
- ปลา					
รวม	2,244,000	214,000	26,000	2,484,000	36,000
เฉลี่ยกลุ่ม	44,000	15,286	6,500		
ร้อยละ	66.88	23.24	9.88	100.00	
รวม					50,000

ผลผลิตข้าวที่นำมาบริโภคครัวเรือนเข้ามาอยู่ในหมู่บ้านบางแก้วนำมาบริโภคมากที่สุดถึงร้อยละ 61.34 ของมูลค่าผลผลิตข้าวที่นำมาบริโภคทั้งหมด รองลงมาคือครัวเรือนที่ตั้งบ้านเรือนอยู่อาศัยนอกบริเวณริมคลองบางแก้วอยู่ในหมู่บ้านนำข้าวมาบริโภคร้อยละ 22.89 ของมูลค่าผลผลิตข้าวที่นำมาบริโภคทั้งหมด และครัวเรือนที่ตั้งบ้านเรือนอยู่อาศัยบริเวณริมคลองบางแก้วนำข้าวมาบริโภคร้อยละ 15.77 ของมูลค่าผลผลิตข้าวที่นำมาบริโภคทั้งหมด

จากข้อมูลข้างต้นแม้พื้นที่บ้านบางแก้วน้ำจะท่วมเป็นประจำทุกปี แต่ชาวบ้านยังมีฐานะทางเศรษฐกิจที่สามารถดำรงชีวิตอยู่ในพื้นที่ โดยมีการปรับตัวในการนำปลามาบริโภคในครัวเรือนเพื่อลดรายจ่ายและมีรายได้ในครัวเรือนจากการขายปลาสดและปลาแปรรูปเป็นผลิตภัณฑ์ต่างๆ แต่ทั้งนี้เนื่องจากราคาข้าวที่เกษตรกรขายได้เป็นราคาที่รัฐบาลรับจำนำซึ่งสูงกว่าราคาปกติในท้องตลาด หากรัฐบาลเลิกโครงการรับจำนำก็อาจทำให้เกษตรกรมีรายได้ลดลงจนอาจทำให้ไม่เหลือเงินออม แต่ทั้งนี้เกษตรกรบางรายก็จะปรับตัวด้วยการจับปลาขายสดและแปรรูปเพิ่มมากขึ้นก็จะสามารถอยู่ในพื้นที่หมู่บ้านบางแก้วต่อไป

การเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์พื้นที่ดิน

การศึกษาได้วิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ที่ดินของหมู่ 3 บ้านบางแก้ว ตำบลท่านางงาม อำเภอบางระกำ โดยนำภาพถ่ายทางอากาศในปี พ.ศ. 2545 และ ปี พ.ศ. 2553 มาทำการ Overlay วิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงพบว่า ในปี พ.ศ. 2545 พื้นที่ทั้งหมดของหมู่บ้านเท่ากับ 2,275.38 ไร่ (ตารางที่ 6) มีพื้นที่นามากที่สุด 1,608.97 ไร่ (ร้อยละ 70.71) รองลงมา พื้นที่นอกเหนือการเกษตร 166.59 ไร่ (ร้อยละ 7.32) พื้นที่ไม้ยืนต้น 164.52 ไร่ (ร้อยละ 7.23) พื้นที่แหล่งน้ำ 143.72 ไร่ (ร้อยละ 6.32) พื้นที่ปาริมน้ำ 124.26 ไร่ (ร้อยละ 5.46) พื้นที่ถนน 43 ไร่ (ร้อยละ 1.89) พื้นที่ว่างเปล่า 23.91 ไร่ (ร้อยละ 1.05) และพื้นที่คลองชลประทาน 0.41 ไร่ (ร้อยละ 0.02)

เมื่อพิจารณาเปรียบเทียบข้อมูลปี 2553 กับ ปี 2545 พบว่า พื้นที่เปลี่ยนแปลงลดลง ได้แก่ พื้นที่ปาริมน้ำ พื้นที่ว่างเปล่า และพื้นที่ไม้ยืนต้น พื้นที่เปลี่ยนแปลงเพิ่มขึ้น ได้แก่ พื้นที่นอกเหนือการเกษตร พื้นที่นา และพื้นที่แหล่งน้ำ พื้นที่เปลี่ยนแปลงไปทั้งหมด ได้แก่ พื้นที่ว่างเปล่า และพื้นที่ไม่มีการเปลี่ยนแปลง ได้แก่ พื้นที่นอกเหนือการเกษตร และคลองชลประทาน โดยการเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์พื้นที่มีรายละเอียด ดังนี้

- พื้นที่ปาริมน้ำลดลงร้อยละ 22.86 เปลี่ยนไปเป็นพื้นที่นาและพื้นที่แหล่งน้ำ
- พื้นที่ไม้ยืนต้นลดลงร้อยละ 47.31 เปลี่ยนไปเป็นพื้นที่นอกเหนือการเกษตรและพื้นที่นา
- พื้นที่นอกเหนือการเกษตรเพิ่มขึ้นร้อยละ 14.51 จากพื้นที่นา และพื้นที่ไม้ยืนต้น
- พื้นที่นาเพิ่มขึ้นร้อยละ 5.44 จากพื้นที่นอกเหนือการเกษตร
- พื้นที่แหล่งน้ำเพิ่มขึ้นร้อยละ 12.87 จากพื้นที่นา
- พื้นที่ว่างเปลี่ยนแปลงไปทั้งหมดเป็นพื้นที่ชุมชนและพื้นที่นา
- พื้นที่ถนน และพื้นที่คลองชลประทานไม่มีการเปลี่ยนแปลง

ตารางที่ 6 การเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ที่ดิน ปี พ.ศ. 2545 กับ
ปี พ.ศ. 2553

หน่วย : ไร่

พื้นที่	ปี 2545		ปี 2553		เปลี่ยนแปลง
	จำนวน พื้นที่	(ร้อยละ)	จำนวน พื้นที่	(ร้อยละ)	
ป่าริมน้ำ	124.26	5.46	95.85	4.21	↓
ว่างเปล่า	23.91	1.05	-	-	↓
นอกเหนือ การเกษตร	166.59	7.32	190.77	8.38	↑
ถนน	43.00	1.89	43.00	1.89	-
นา	1,608.97	70.71	1,696.45	74.56	↑
ไม้ยืนต้น	164.52	7.23	86.68	3.81	↓
คลอง	0.41	0.02	0.41	0.02	-
ชลประทาน แหล่งน้ำ	143.72	6.32	162.22	7.13	↑
รวมพื้นที่	2,275.38	100.00	2,275.38	100.00	-

ที่มา: สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร , 2556

อภิปรายผล

จากผลการศึกษาตั้งแต่ปี พ.ศ.2500-2556 พบว่า การเปลี่ยนแปลงของสังคมและชุมชนของชาวบ้านบางระกำ จากเดิมที่ใช้ชีวิตแบบเรียบง่ายพออยู่พอกิน เปลี่ยนมาเป็นแบบลักษณะทุนนิยมเพิ่มมากขึ้นอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ โดยสมัยก่อนชาวบ้านส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรมทำนาเป็นหลัก มีการปรับรูปแบบการทำเกษตรกรรมให้เข้ากับลักษณะสภาพแวดล้อมของพื้นที่ที่เปลี่ยนแปลงไปจากในอดีตที่ผ่านมา จากเดิมน้ำท่วมปีละ 2 เดือน ปัจจุบันน้ำท่วมปีละ 4 เดือน สาเหตุที่น้ำท่วมเพิ่มมากขึ้นส่วนหนึ่งมาจากการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานของภาครัฐโดยเฉพาะถนนที่ไปกีดขวางทางน้ำ และสาเหตุอีกส่วนหนึ่งมาจากฝนที่ตกเพิ่มมากขึ้นจากพายุที่เข้าสู่ประเทศไทยเพิ่มขึ้นประกอบกับชาวบ้านบางส่วนได้บุกรุกป่าต้นน้ำลุ่มน้ำยมในจังหวัดแพร่เพื่อทำเป็นที่อยู่อาศัยทำให้แม่น้ำยมไม่สามารถรับกับปริมาณน้ำที่ไหลมาเป็นจำนวนมากอย่างรวดเร็ว ทำให้น้ำแม่น้ำยมล้นท่วมสองฝั่ง ชาวบ้านบางระกำได้ปรับเปลี่ยนการใช้ที่ดินและระบบการเพาะปลูกพืชให้เหมาะสมกับพื้นที่และนโยบายให้ความช่วยเหลือของรัฐบาล กล่าวคือ ตั้งแต่ปี 2549 จนถึงปัจจุบันรัฐบาลได้มีโครงการให้ความช่วยเหลือเกษตรกร คือ โครงการรับจำนำข้าวเปลือกและโครงการประกันรายได้ให้เกษตรกร โครงการดังกล่าวได้ส่งผลให้ชาวบ้านเดิมเคยปลูกข้าวเพียงปีละ 1 ครั้งแล้วปลูกพืชหลังนาคือข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ และถั่วเหลือง และจับปลาในคลองธรรมชาติต่างๆ มาเพื่อบริโภคในครัวเรือน ปรับเปลี่ยนมาเป็นทำนาปีละ 2 ครั้ง แล้วจับปลาในคลองธรรมชาติต่างๆ เพื่อนำมาบริโภคในครัวเรือนและแปรรูปปลาเป็นผลิตภัณฑ์ต่างๆ ขาย แม้ชาวบ้านจะประสบกับปัญหาที่บางปีน้ำจากแม่น้ำยมท่วมเร็วกว่าปกติคือเริ่มท่วมตั้งแต่ช่วงต้นเดือนสิงหาคมชาวบ้านก็จะเร่งเกี่ยวข้าวให้ทันกับน้ำท่วม ทำให้เกิดปัญหาข้าวไม่ได้คุณภาพเพราะข้าวยังไม่ถึงอายุการเก็บเกี่ยว ส่งผลให้เกษตรกรขายข้าวให้กับโครงการรับจำนำไม่ได้เพราะข้าวมีอายุไม่ถึง 100 วัน ต้องขายให้กับโรงสีซึ่งจะรับซื้อข้าวเกษตรกรตามสภาพซึ่งส่วนใหญ่จะขายได้ราคาไม่ดีเพราะถูกหักค่าความชื้นและเมล็ดข้าวไม่ได้ตามคุณภาพ ดังนั้น โครงการช่วยเหลือเกษตรกร

ของรัฐบาลได้ส่งผลให้ชาวบ้านบางระกำทำนาเพิ่มขึ้นเพราะชาวบ้านมีกำไรจากการขายข้าวให้กับโครงการรับจำนำข้าวเปลือกของรัฐบาล

จากข้อมูลข้างต้นแม้พื้นที่อำเภอบางระกำจะท่วมเป็นประจำทุกปี แต่ชาวบ้านยังมีการประกอบอาชีพและดำรงชีวิตอยู่ได้และมีเงินเหลือเป็นเงินออมในครัวเรือน เป็นผลเนื่องมาจากราคาข้าวที่เกษตรกรขายได้เป็นราคาที่รัฐบาลกำหนดไว้สูงกว่าต้นทุนการผลิตเพื่อช่วยเหลือยกระดับรายได้ให้กับเกษตรกร ซึ่งหากรัฐบาลเลิกโครงการรับจำนำข้าวเปลือกแล้ว ชาวบ้านบางระกำที่เดิมมีรายได้จากการขายข้าวคิดเป็นร้อยละ 65.63 ของรายได้ทั้งหมดครัวเรือนก็อาจจะมียาได้จากการขายข้าวลดลงครึ่งหนึ่ง ตามราคาที่โรงสีจะรับซื้อซึ่งเป็นราคาตามกลไกของตลาด ซึ่งต่ำกว่าราคารับจำนำของรัฐบาลประมาณครึ่งหนึ่ง ซึ่งจะส่งผลกระทบต่อให้เงินออมของชาวบ้านลดลง แต่ทั้งนี้ด้วยลักษณะทางกายภาพของพื้นที่อำเภอบางระกำที่มีคลองธรรมชาติที่มีปลาอุดมสมบูรณ์อยู่แล้ว ชาวบ้านก็จะปรับตัวในการประกอบอาชีพโดยอาจจะทำนาเพียงปีละครั้งแล้วจับปลาที่มีอยู่ตามคลองธรรมชาติเพิ่มขึ้นนำปลามาแปรรูปเป็นผลิตภัณฑ์ปลาต่างๆ ขายเพิ่มรายได้ ซึ่งก็จะเป็นแนวทางหนึ่งในการปรับตัวของชาวบ้านให้สามารถอยู่รอดได้ในพื้นที่โดยไม่ต้องอพยพออกพื้นที่เหมือนนโยบายรัฐบาลให้ความช่วยเหลือเรื่องข้าวเปลี่ยนแปลงไป

จากการดำเนินชีวิตแบบเรียบง่ายในอดีตพออยู่พอกิน พัฒนามาเป็นแบบลักษณะทุนนิยมเพิ่มมากขึ้นอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ซึ่งส่งผลกระทบต่อถึงระบบการเมือง การศึกษา ธรรมเนียมประเพณีให้มีการเปลี่ยนแปลงไป ซึ่งเป็นไปตามแนวคิดของ “ทฤษฎีความทันสมัย” โดยตามแนวคิดทฤษฎีการก้าวสู่ความทันสมัยก็จะอยู่ในระหว่างขั้นที่สอง คือ ขั้นเตรียมการพัฒนา กล่าวคือ เป็นระยะที่สังคมมีการสร้างทุนพื้นฐานอย่างกว้างขวางการปฏิบัติและการขยายตัวทางการเกษตรมีการขยายตัว กับ ขั้นที่สาม คือ ขั้นเข้าสู่กระบวนการพัฒนา กล่าวคือระยะที่มีการเพิ่มขึ้นของการลงทุนมีการพัฒนาสาขาอุตสาหกรรมการผลิตเป็นสาขานำ อัตรากาจรเจริญเติบโตค่อนข้างสูง

สรุป

ผลการศึกษาพบว่าในอดีตเมื่อปี พ.ศ.2500 ชาวบ้านบางระกำอาศัยอยู่ในลำคลองธรรมชาติโดยสร้างแพเพื่อเป็นที่อยู่อาศัย ซึ่งสมัยก่อนบริเวณริมคลองมีไม้ไผ่ขึ้นอยู่เป็นจำนวนมาก ต่อมาเมื่อปี พ.ศ.2520 กรมชลประทานได้มาก่อสร้างคันไทรและขุดลอกคลองธรรมชาติทำให้ระบบนิเวศน์ในการขยายพันธุ์ปลาตกลงเนื่องจากที่อยู่อาศัยของปลาถูกทำลาย และไม้ไผ่ที่มีอยู่เป็นจำนวนมากบริเวณริมคลองก็ถูกตัดไปพร้อมกับการก่อสร้างคันไทรและขุดลอกคลองธรรมชาติ ทำให้ชาวบ้านเริ่มอพยพจากการอยู่แพขึ้นมาอยู่บริเวณริมคลองตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา และเมื่อปี พ.ศ.2533 ภาครัฐได้ก่อสร้างฝายกั้นลำน้ำคลองบางแก้วช่วงเชื่อมต่อกับแม่น้ำยม ส่งผลให้ระบบนิเวศน์ของปลาเสียเพิ่มขึ้นและส่งผลให้น้ำท่วมขังนานยิ่งขึ้นเนื่องสร้างขวางทางน้ำ โดยชาวบ้านได้มีการใช้ประโยชน์ที่ดินในการทำนาและปลูกพืชหลังนา และจับปลาที่มีอยู่ในคลองธรรมชาติมาบริโภค น้ำจะท่วมในพื้นที่เป็นระยะเวลาประมาณ 2 เดือน คือ ช่วงเดือนกันยายน-ตุลาคม ในระยะต่อมาปี พ.ศ.2549 รัฐบาลได้มีโครงการรับจำนำข้าวเปลือกจากเกษตรกร โดยกำหนดราคารับจำนำข้าวเปลือกสูงกว่าราคาตลาดประมาณครึ่งหนึ่ง ส่งผลให้เกษตรกรปรับเปลี่ยนการใช้ประโยชน์ที่ดินเป็นทำนาปีละ 2 ครั้ง ในช่วงที่หนึ่งเดือนมกราคม-เมษายน และช่วงที่สองเดือนพฤษภาคม-สิงหาคม หลังจากนั้นน้ำจะเริ่มท่วมตั้งแต่เดือนกันยายน-ธันวาคม โดยในระยะหลังน้ำได้ท่วมรุนแรงขึ้นเนื่องจากการก่อสร้างโครงสร้างพื้นฐานขวางทางน้ำ เช่น ถนน ฝาย เป็นต้น และมีการบุกรุกของชาวบ้านในพื้นที่ป่าต้นน้ำของแม่น้ำยม ทำให้เมื่อเวลาฝนตกแม่น้ำยมไม่สามารถรับน้ำที่มีปริมาณมากได้ ประกอบกับในช่วงหลังมีพายุเข้าสู่ประเทศไทยบ่อยขึ้นจึงทำให้เกิดปัญหาน้ำจากแม่น้ำยมท่วมล้นสองฝั่งแม่น้ำเป็นประจำทุกปี

จากผลการศึกษาครีวเรื้อนตัวอย่าง 69 ตัวอย่าง พบว่า กลุ่มครีวเรื้อนอาศัยอยู่ริมคลองบางแก้ว ชาวบ้านกว่าร้อยละ 80 อาศัยอยู่ในพื้นที่มาตั้งแต่เกิด มีบุคคลในครีวเรื้อนมีสมาชิกระหว่าง 4-6 คน การศึกษาส่วนใหญ่ระดับมัธยม

ประกอบอาชีพจับปลาและทำนา การจับปลาในคลองบางแก้วชาวบ้านสามารถจับได้ตลอดปี ส่วนการทำนาจะทำปีละ 2 ครั้ง ส่วนการเลี้ยงสัตว์ไม่มีการเลี้ยงเนื่องจากเมื่อเวลาน้ำท่วมสัตว์จะจมน้ำตาย กลุ่มครัวเรือนที่อาศัยอยู่ในหมู่บ้านมาตั้งแต่เกิด พบว่า ชาวบ้านทั้งหมดได้อพยพมาจากริมคลองบางแก้วมาอาศัยอยู่ในหมู่บ้าน มีสมาชิกระหว่าง 4-6 คน การศึกษาส่วนใหญ่ระดับมัธยม ประกอบอาชีพจับปลาและทำนา โดยจะเน้นการทำนามากกว่าการจับปลา มีการเลี้ยงไก่พื้นเมืองบ้างเล็กน้อย โดยทั้งสองกลุ่มสมาชิกที่แยกครอบครัวออกไปส่วนใหญ่แยกออกไปแต่งงาน ส่วนกลุ่มสุดท้ายคือกลุ่มชาวบ้านที่อพยพเข้ามาอยู่ใหม่มีสาเหตุจากมาแต่งงานกับคนในหมู่บ้าน มาเลี้ยงดูบิดามารดาที่ชราภาพ และมาประกอบอาชีพทำนา มีสมาชิกระหว่าง 2-4 คน การศึกษาส่วนใหญ่ระดับมัธยม การประกอบอาชีพส่วนใหญ่ทำนา มีการเลี้ยงไก่พื้นเมืองบ้างเล็กน้อย จากภายหลังที่สภาพแวดล้อมเปลี่ยนไปทำให้การจับปลาในคลองบางแก้วน้อยลง โดยชาวบ้านจะจับปลาได้มากช่วงที่น้ำท่วม สาเหตุสำคัญที่ทำให้ปลาคลองบางแก้วลดลงเนื่องมาจากการก่อสร้างคันไถร์และการลอกคลองบางแก้ว ทำให้ให้ระบบนิเวศที่อยู่อาศัยเดิมของปลาถูกทำลายลงไป โดยจากข้อมูลแผนที่พบว่าพื้นที่บ้านบางแก้วที่มีการเปลี่ยนแปลงจากปี พ.ศ. 2545 กับปี พ.ศ. 2553 พื้นที่ลดลง คือ พื้นที่ปาริมน้ำ พื้นที่ว่างเปล่า พื้นที่ไม้ยืนต้น ส่วนพื้นที่เปลี่ยนแปลงเพิ่มขึ้น คือพื้นที่นอกเหนือการเกษตร พื้นที่นา และพื้นที่แหล่งน้ำ โดยในช่วงภาวะปกติจะทำนาโดยชาวบ้านจะทำนาปีละ 2 ครั้ง ครั้งที่ 1 เดือนมกราคม – เมษายน ครั้งที่ 2 เดือนพฤษภาคม-สิงหาคม เมื่อพิจารณาตัวชี้วัดฐานะทางเศรษฐกิจครัวเรือน พบว่า รายได้สุทธิครัวเรือนเฉลี่ย 329,400 บาทต่อครัวเรือน เงินสดออมเฉลี่ย 198,100 บาทต่อครัวเรือน โดยชาวบ้านมีรายได้หลักในครัวเรือนจากการทำเกษตรด้วยการทำนา มีรายได้นอกการเกษตรจากขายปลาแปรรูปเป็นผลิตภัณฑ์ต่างๆ มีการพึ่งพาตนเองได้ในระดับหนึ่งจะเห็นได้จากมูลค่าผลผลิตที่นำมาบริโภคในครัวเรือนซึ่งคิดเป็นสัดส่วนแล้วมากกว่าครึ่งหนึ่งของค่าอาหารที่ครัวเรือนต้องจ่ายในรอบปี นอกจากนี้ยังพบว่าแม้พื้นที่บ้านบางแก้วน้ำจะท่วมเป็นประจำทุกปีแต่ชาวบ้านยังมีฐานะทางเศรษฐกิจที่สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ในพื้นที่ด้วยการทำนาขายข้าวให้กับโครงการรับจำนำ

ข้าวของรัฐบาล ซึ่งหากรัฐบาลได้ปรับเปลี่ยนนโยบายโดยการยกเลิกโครงการช่วยเหลือดังกล่าวไปจะส่งผลให้ชาวบ้านมีรายได้จากการทำนาลดลงจนทำให้ อาจไม่เหลือเงินออมในครัวเรือน ก็จะทำให้ชาวบ้านอาจต้องมีการปรับตัวอีกครั้งในการประกอบอาชีพเพื่อรับกับสภาพแวดล้อมและนโยบายของรัฐบาลที่เปลี่ยนแปลงไป โดยพิจารณาจากสภาพแวดล้อมในพื้นที่ที่มีคลองธรรมชาติให้ชาวบ้านได้จับปลาแล้ว ก็มีความเป็นไปได้ที่ชาวบ้านจะปรับตัวในการนำปลามาแปรรูปเป็นผลิตภัณฑ์ต่างๆ เพื่อขายเป็นรายได้เพิ่มมากยิ่งขึ้นต่อไป

เอกสารอ้างอิง

ภาษาไทย

สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร. (2556). ผลการวิเคราะห์ภาพถ่ายออร์โธสี ปี 2545 กับภาพดาวเทียม Thaichote ปี 2553 ในพื้นที่อำเภอบางระกำ จังหวัดพิษณุโลก (เอกสารใช้ภายใน). กรุงเทพมหานคร.

สุธี พลเจริญสุข สุทธิพงษ์ ณ สงขลา และณรงค์ ดอกเกียง. (2545). การจัดการพลังงานในเขตพื้นที่ประสบอุทกภัย อำเภอบางระกำ จังหวัดพิษณุโลก. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยนเรศวร.

สัมภาษณ์

นายสุรชาติ สีสุกดี. (อดีตอาจารย์ใหญ่โรงเรียนบ้านปลักแรด อ.บางระกำ จ.พิษณุโลก). สัมภาษณ์. 20 มกราคม 2556

นายสมศักดิ์ บ่องเขาย้อย. (ผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 3 บ้านบางแก้ว ต.ท่านางงาม อ.บางระกำ). สัมภาษณ์. 7 กรกฎาคม 2556

นายสาตี เล็กเคลือบ. (ชาวบ้าน) อยู่บ้านเลขที่ 311 หมู่ 3 ต.ท่านางาม อ.บาง
ระกำ จ.พิษณุโลก. สัมภาษณ์.

นายเมฆ แพโต. (ชาวบ้าน). สัมภาษณ์. 17 มีนาคม 2557